

FIGYELMEZŐ

az egyetemes literatura' körében.

Kiadó szerkesztők:

SCHEDER, VÖRÖSMARTY, szerkesztő társ: **BAJZA.**

Második félév.

Pesten, november' 21. 1837.

21. szám.

Tartalom: Magyar literatura. Vallás. Pap László a' religióról, 321. sz. Nevelés. Magda' programmája az ember' eredeti formájáról, 327. sz. Német literatura. Történettudomány. A' habsburgi ház' története Lichnowskytól, 329. sz. — Állítások, vélemények, felvilágosítások. Az Erdélyország' történeti' tára' ügyében (*Waltherr L.*), 332. sz. Literatúrai mozgalmak. M. tudós társaság. Az ál Holló' nyilatkozása, 336. sz.

MAGYAR LITERATURA.

Vallás.

2) *A' religio. Pozsonyban és Győrött, Schwesiger András tulajdona. 1837. — 8-adr. 100 l.*

Szerzője e' könyvecskének Pap László, a' szombathelyi nevendék papság' lelki oktatója. — Értekezik a' religio' eredetéről, hasznáról, szükségességéről, mivoltáról és lelkéről, miként maga mondja előszavában, azoknak kedvökért különösen, kik az e' tárgyban irt számos bővebb foglalatú könyvek' olvasásához nem jutnak. — Pótlásul szolgálva tehát e' könyvecske azon hiánynak, mellyet maiglan érezünk, religiót tárgyazó olly magyar könyvek' hiányának, mellyeket örömmel fogadjon, szívesen olvasson a' religióját ugyan kedvelő és tisztelő, de annak alapjait is, valódi belső lényegét közelebbről ismerni ohajtó magyar keresztény. Nincs is, tekintve korunk' szellemét, semmi kívánatosb, mint a' religiónak világos kifejtése, szilárd alapítása, derítő, vigasztaló, nyugtató és boldogító oldalainak részletes és összes kimutatása, hogy kiki tudva 's meggyőződve higgye annak főnséges igazságait; tudva akarva (erkölcsileg szabadon) teljesítse annak szívéét 's

lelkét javító, nemesítő szent törvényeit, hogy ne legyen senki közöttünk, ki vélemények' veszélyes özönében biztos kormány nélkül bukdácsoljon, 's innen a' makacs hitlenség', onnan a' gyáva könnyhiszelműség' egyaránt veszedelmes ölébe vesse magát; vagy az alszinü morálnak önző tanításait hallgatva, a' fényes külsejü de üres belsejü erkölcsiségnek példányait követve, hasonló legyen a' kifejérett és sikált koporsókhöz. —

Szerzőnk, eléadásában közép utat tart a' szorosán tudományos és a' népszerű eléadás között; könyve tehát sem a' tudósoknak, sem a' tudatlan pórnak nincs irva, hanem a' középosztálynak, azoknak, kik elég értelmesek, eléggé fölvilágosultak megérteni az emberi természetet, istent és az erkölcsi életet tárgyazó fogalmakat, szavakat és szólásokat, mellyek kivéve a' rendszeres íróknak munkáikból társasági nyelven terjesztetnek. — Igen természetes, hogy egy illy szellemü és irányzatú könyvben valami újat, új eszméket, gondolatokat és ítéleteket keresni nem kell; szerzőnknek minden érdeme, 's hazánkban ez sem csekély érdem, abban áll, hogy a' mai theologiában már megalapított közön-

séges eszméket, fogalmakat és állítmányokat magyar nyelven, könnyen folyó, világos beszédben terjeszteni iparkodott.

Azonban a' szerző előadása' tárgyául a' religiót általán tűzte ki, különösen a' kijelentett keresztény religióról nem értekezik, bátor ezt létezni, több helyen fölteszi, annál kevesbbé érinti a' különféle keresztény rendszereket vagy testületeket. 'S így lön a' munka minden mellékes kicsapongásoktól, félsezségektől ment. Benne a' fő fogalmak: ember, ennek természete 's az ebből elvont hármasság, vagy az igazság', erkölcsiség' és boldogság' tökéletes harmoniája; továbbá isten, más világ, religio, erkölcsi társaság, hit, mellyről különösen mondja (41. old.) hogy az olly alkuk, vagy is föltételek' természeti érzéséből támad, mellyek a' halandók' legfőbb rendeltetésének elérését lehetőségessé teszik, ilyenek: a' szabadság, az erkölcsi világ' rendszere és a' halhatatlanság. Igazságra vezérlő utak: ész, tapasztalás és tekintet (21. old.). Az erkölcsi törvény' erejét az észől veszi, de a' melly nem látszik annyi erővel és hatalommal birni, hogy törvényét minden körülmények közt elegendőképen sürgetve, egyszersmind hatalmasan védni képes lenne; azért, hogy az erkölcsi törvény teljes erejü és állandó becsü legyen, föntebbi hatalmasabb erő általi támogatás, hatalmas tekintet általi gyámolnak hozzájárulása elkerülhetetlen. Illyen nagyobb erő és hatalom — a' végetlen ész, a' végetlen alkotó, az isten. A' szabadságról így ír (42. old.): „Hogy az igazságon alapult erkölcsiség és boldogság közti összehangzó egyezés megállhasson: erre első szükséges alkú a' szabadság, vagy is az akaratnak szabad határozódhatása, mert csak ott van helye a' kötelezésnek, hol vagyon szabadságra az akaratnak; egyébként a' hol nincs szabad akarat, megszűnik ott a' tulajdonítás, nem állhat meg az erkölcs vagy bűn, nincs helye az okosságnak 's a' méltán magasztalt emberi méltóságnak, szóval: ha nem szabad az ember, megszüntetik minden ő és az okatlan barmok közötti különbség.“

Különösen látszik szerzőnk iparkodni a' religio' eredetének kitüntetésében, mellyre több ízben tér vissza, védvén a' mai tudósoknak köz állításokat, mellynél fogva a' religio természetünk' terménye, productuma, 's

a' valamivel régiebb, ma talán csak igen keveseknek, az elvtelen makacs agyuaknak saját, ellenvéleményeket utasítja vissza. — Szólván a' religióról, különösen isten' fogalmairól, annak okát kutatja, miért az istenség' fogalmait ellen még ma is olly sokan szegülnek; a' többi között leli a' bohó hiúságot is, mellyről imigyen szól (84-d. old.): „Azonmód, melly szerint sokan a' religióbéli igazságok' fogatait az ifjuságba oltani szokták, többeket elidegenít egészen a' religiótól, midőn ennek nehezebb részét ijesztő képeknek, nem pedig szeretetre méltó kellemesb oldalát, 's azon igaz vigasztalást, a' mellyet tisztelőitől soha semminemü körülmények között meg nem von, tanítják megismerni. Mi is volt Franciaország' fölfordulásának, mi tulajdon véreben fötrengett Spanyolország' szerencsétlen állapotának nagyobb részint az oka, ha nem a' nép' durva tudatlansága *), a' babonás hitbéli fogatok, a' megrögzött előítéletek? mellyek a' hitetlenségre utat nyitottak. Nincs semmi a' mi annyira előmozdítaná a' fenhéjazó zabolátlan szabad gondolkozást, mint a' vak hit, 's a' religiónak babonás előadása.“

Rec. a' szerzőt közelebbről ismervén tudja, hogy nem az új iskola' tanítványa; azért van oka benne örvideni, kit az új és mult között közepben lát állani, akar gondolkozás-, akar írásmódját tekintse; van oka meggyőződésében erősülnie, hogy a' tudományok' kifejlésével folyvásti haladás kiemeli az embert fiatalisága' korának előítéleteiből és tévedéseiből, mellyekben csak a' tovább lépni 's haladni nem akaró vagy nem tudó marad fogva. Az, a' ki több előítéleteken 's tévedéseken így tudott győzni, nem fogja sérelmül venni, némelly igen csekély botlásainak kimutatását. Ide tartozik először emez általános, határozatlan állítmánya (9. old.). „Hasztalan keressük a' religio' eredetét a' történeti könyvek' tárházában, mert ezek csupán annak lételet, nem pedig eredetét képesek megmutatni. Religio már volt, mielőtt az emberek annak eredetéről észrevételeket kezdték tenni.“ Egészen más valaminek eredetét tudni és, valaminek eredetéről észrevétele-

*) Ha itt Franciaország' fölfordulása alatt a' forradalom értetik, úgy kegyes engedelmet kérünk; azt nem a' tudatlanság, hanem valami egyéb okozta. ***

ket tenni. És ha az állítmányt igaznak találjuk is a' természeti religióról, mellyről könyvekben igen későn tétetik említés; tagadnunk kell azt a' téteményes (positiva) religióról, mellynek eredetét könyvekből tudjuk kimutatni, 's rec. teljes megyőződésből állítja, hogy előbb volt az emberek között a' téteményes mint a' természeti religio gyakorlatban. Itt tehát a' religionak philosophicai és empiricai eredete között kell vala az értekezőnek különböztetnie: az elsőről tökéletesen igaz az állítmány, nem a' másodikról is. Így kell e' jelen kérdésben szorgosan különböztetni a' religionak ember' természetébe oltott magvai és kifejlése között. Rec. ismét teljes megyőződésből meri állítani, hogy az emberi természetbe oltott religio soha emberből ki nem fejlík segítség nélkül, valamint a' nyelv sem. Erre is arra is mozgásra kell a' tehetségeknek tétetniök, hogy religio, hogy nyelv eszközöltessék. — Másodszer ide tartozik a' szerzőnek emez állítmánya (11. old.): „Oly nemzetek sem szükölködnek religio nélkül, a' kikről, vajjon a' kinyilatkoztatásnak jótékony sugára hozzájuk hatott-e, ma is bizonytalan.“ Rec. pedig hiteles kútrókból tudja, hogy ma is léteznek oly népek, úgy nevezett vadak, mellyeknél semmi nyoma sincs a' religiónak; ilyeneknek találtattak például, a' pescherák és abiponok. Méltán kérdezhettek tehát, ha ember képes-e, magára hagyatva önmagából kiteremteni religiót? 's aztán föltehetnök, sőt föltenniük kellene, hogy minden nemzethez, mellynek vagyon religiója, elhatott a' kinyilatkoztatásnak jótékony sugara; és, ha igaz, hogy az első emberpárban isten maga gerjeszte religiót, hát nem az a' kérdés, miképen fejtett ki azoknál a' religio, kikben azt kifejlve találjuk, hanem inkább, miképen veszett azok közül ki a' religio, kikben semmi religio' nyomára sem akadunk? melly utolsó kérdésre igen nehéz a' felelet, ha maga egyedül magából képes az ember kifejtteni a' religiót. — Harmadszer azt állítja szerzőnk (50—52. old.), hogy „az isten' létere nem annyira a' tapasztaltság, mint inkább az ész szolgálhat talpállításokat, és pedig részint tulajdon belső természetéből, részint a' nagy természetnek, vagy az emberi szabadságnak bővebb vizsgálatából“ — „Honnét lettem én? honnét a' mindenség köröttem?“ És hozzá veti: „Ezen észrevétel

már az őszkornak bölcseit is egy istenség' fölvételére kényszerítette.“ Rec. meg van arról győződve, hogy az emberi ész úgy föl nem vezeti embert isten ismeretére, egyedül magára hagyva, minden tapasztalás nélkül, valamint nem a' tapasztalás, gondolkozó, elmélő, számító ész nélkül. Maga a' szerző is csak pusztán állítja ezt, tettel ellenkezőt nyilvánít, midőn rögtön a' belső és nagy (külső) természetet említi. Miért különböztetjük tehát el a' kettőt? miért inkább nem mondjuk világosan: isten' létere az ész vezérel bennünk a' bel és kül természet' ösvényén? A' régi, gyermek (épen nem ősz) kor' bölcsei, rec. tudára teremtőt a' világnak nem kerestek; az örök, idomtalan anyagból, chaoszból hozák ők azt létre; de elrendelését, ékítését egy végetlen erőnek és bölcseségnek tulajdoníták. — Negyedszer azt véli a' szerző (57. old.) hogy „a' fentebbi kinyilatkozás isten' képzetét elménkbe nem olthatja, mert az, minthogy a' kinyilatkoztatást a' kinyilatkoztató' képzele természetileg megelőzi, már egy csalhatatlan tekintetű valóságnak, a' ki hitelt érdemeljen, képzetét előre megkívánja.“ A' szerzőnek ez állítmányát rec. el nem fogadhatja, mert, ha az olt ige annyit tenne is, mennyit a' latin *infundo*, péld. *idea infusa*, v. *innata*; még sem lehetne ezt egyátalan tagadni; lám azt mondjuk, és nem rosszul, hogy a' jó' és rossz' értelme, az erkölcsi törvény belénk van oltva; miért ne mondhatnök és hihetnök ugyan ezt azon törvény' szerzője', a' természet' alkotója' képzetéről? De nyilván van, hogy itt az olt ige annyi mint tanít, mert a' fentebbi nyilatkozással vagyon kapcsolva. Már ha ember, atya, anya, tanító képes nevendékét megtanítani istenre, isten' képzetét bele oltani; nem látjuk, miért ne tehesse ezt az isteni nyilatkozás, a' fentebb rendü tanító? —

A' szerzőnek nyelve, mint már megjegyzők, könnyen folyó és világos; épen nem irtózik új szavaktól és fordulatoktól, sőt rec. eddig nem olvasott egy pár új idomu szóra is bukkant benne, millyen: lehetségesít. Nála a' *theoreticum* elmeügyelő, a' *practicum* akaratügyelő; az *objectivum* tárgyazatos, a' *subiectivum* személyes. Az ész és okosság fölcserélve jelennek meg; a' mind és mint között nincs különbség. A' régi kort majd ősz

majd a g g-kornak nevezi, holott a' mi korunk ősz, a g g és vén kor, az a' régi kor fiatal vagy gyermekkor. Milly nevetséges volna, ha egy 80 esztendő ember gyermekkorát ősz- v. a g g kornak nevezné! 's mi e' nevetséges dolgot naponként elkövetjük, mért ez nem saját vétke a' szerzőnek.

17.

Nevelés.

4) *Az embernek eredeti formájáról. Programma, melylyel az iskola' érdemes pártfogóit a' szarvasi ev. luth. gymnasiumban 1837. év' június havának 28. és 29-ik napján tartandó közönséges vizsgálatra alázatosan meghívja Magda Pál rector - professor. Pesten. Trattner Károlyi nyomtatása Ar. 20. l.*

Protestáns iskoláink, oktatói intézeteik' megnyitásakor, vagy nyilvános vizsgálataik' alkalmával, a' német egyetemek' példájára, időnként programákat szoktak közrebocsátani, ezelőtt rendszeren latin nyelven, most, a' haza' szükségét méltatva, már magyarul is, mi által ezen jó szokás még jobba, vagy inkább czélszerűbbé válik, 's minket arra indít, hogy a' szarvasi gymnasium' ezen nemzeti életjelét örvendő üdvözljük.

Mint tudós és sok évi oktató a' haza előtt érdemlett tiszteletben álló Magda Pál rector és m. t. t. l. t., ez úttal az ember' „eredeti formájáról“ értekezik, a' nevelés és oktatás' fő elveit adván elő. „A' nevelésnek megfogását, mond első lapján, csak az ember' rendeltetéséről, a' világi életnek végső céljáról és a' legfőbb jóról formált helyes eszme szerint lehet helyesen meghatározni. Ennélfogva csak az nevelhet, az taníthat czélerányosan, a' ki az embernek eredeti formáját a' maga tisztaságában szemlélvén, a' teljes és tökéletes emberiségnek (humanitásnak) eszméjét felfogta: mert csak ezen bölcs viheti ama nagy, idvességes, csak nem isteni munkát, az emberképzést véghez, összhangzólag fejtvén ki az embernek mind testi, mind lelki tehetségeit és ereit; csak ő képezhet a' természet' nyers művéből embert, 's azt Premetheusnak égi tűzével meglekésztvén, valódi, az ember' természetéhez illő életre hozhatja; az ember lelkébe benyomott istennek képét, melly balvélekedések, helytelen előítéletek, megromlott erkölcsök és több más dolgok' szennye által hemocskoltatott 's megfertéztetett, csak

a' bölcs állíthatja elő a' maga eredeti épségében és tisztaságában.“

Fejtegetését három részre osztja. „Először, mond a' 4-dik lapon, leábrázolom az emberi természetnek ép és tiszta formáját; azután megmutatom az emberi tökéletességnek és erényeknek romját és azon dolgokat, és okokat, mellyek által megvesztegettetett és bemocskoltatott az emberi természet; végére előadom millyen eszközökkel él az isteni gondviselés, mind az emberi természetnek eredeti tisztaságában előállítására, mind a' megvesztegetett emberi dolgoknak javítására.“

Kivitele ezen feladatának, gondolatra 's előadásra nézve olyan, mint azt Magdától várhatánk. Természetünk' eredeti, általa előadott formája, nem merő képzelt üres elvontság, mint azt nem egy német philosophiai rendszerben találjuk, hanem magáról a' természetről másolt rajz. Szintolly való azon kép, mellyet az emberiségről a' világban 's annak eltéréséről lényünk' eredeti törvényes munkásságától előállít. Végre felbátorító azon, a' historiából merített megmutatás, nemünk' lassu ugyan, de egészben soha teljesen meg nem szűnő haladásáról, melylyel e' programma igen helyesen befejeztetik. Ez valóban eszünk' egy postulatuma mellyet vallásos hittel kell átkarolnunk. Mert ha a' materialisták' nézete áll, ha nemünk' jobban, szébben, igazban 's boldogságban nem halad, 's nem haladhat, minden önmívelődés, nevelés és oktatás, úgy mint minden törekedésünk nemünk' felvilágosítására 's nemesítésére sikeretlen, hiábavaló, 's mivel célhoz nem visz, nevetséges; akkor mi mint a' növények és állatok örökké szintazon vissza meg vissza futó körben kerengvén, érczlánczokkal a' kénytelenség' haladást nem ismérő törvényéhez volnánk bilincselve. Emberre és kivált nevelőre 's oktatóra nézve, az egész materialisticai álphilosophia' körében nincs vigasztalatlanabb, rendeltetésünkkel ellenkezőbb nézet.

Minden író tárgyát kénye szerint választhatja, 's így a' szerzőt azért, mivel neki a' tőlünk előterjesztettet fejtegetni tetszett, egyenesen nem gáncsolhatjuk: mind e' mellett még is úgy látszik, szándéka szerint czélszerűbben cselekszik, ha tárgyát szerfeletti egye-

temiségéből kivetkezett, a' nevelésre közvetlenebbül alkalmazza. Az emberi természet eredeti formája, azaz lényünk' törvényei' és céljai' kinyomozása, inkább a' philosophia', mint a' nevelés' feladataja. Ez utóbbi alkalmazott tudomány, a' philosophia' elveit nevelés' emberi 's polgári rendeltetéséhez képest valósítván. A' nevelésnek ezen függése a' philosophiától oka, hogy ennek örökös realisticai és idealisticai elvei a' nevelésben is előkerülnek. „Neveld nevedékedet a' valódi világnak, hogy holdlakos ne legyen az emberi társaságban, mond az első; mivel ki az emberiség' örök eszméje szerint; hogy a' létezőt, a' társaság' minden viszonyait, az igazság', szépség', jószág' és boldogság' ideáljai szerint törekedjék tökéletesíteni, mond a' másik. A' meddig lényünk érzék és észből áll össze, 's ismeretünk tapasztalás és gondolkodás által alakul, e' két elv fenn fog állani. De a' mint lényünk senem pusztá érzékiség, senem tiszta ész, 's ismeretünk egyoldalúlag merő tapasztalás vagy gondolkodás által nem valószínű, hanem egyedül e' két eredeti elem' összehangzó egyesületéből: úgy a' nevelésnek is nevedékét az emberiség' eszméje szerint kell ugyan művelni, de mindenkor tekintettel annak valódi helyzetére e' világban, szóval egyszersmind emberinek és nemzetinek kell lennie.

A' programma' végén a' szarvasi gymnasium' 1839 évi tanuló' neveit szemléljük osztályozásaikkal (classificatio), mit nagyon helyeslünk, tapasztalásból tudván, mikép az osztályozás 's annak nyomtatás általi nyilvánítása, a' tanulók közt a' versenyt felébreszti 's azáltal a' tanulást hathatósan előmozdítja, mi okból a' jelen példát protestans iskoláinknak, mellyek eddig ezen rugót nem igen használták, követésre sürgetőleg ajánljuk.

42.

NÉMET LITERATURA.

Történettudomány.

- 5) *Geschichte des Hauses Habsburg von dem Fürsten E. M. Lichnowsky. Erster Theil, von den frühesten Nachrichten bis zu dem Tode König Rudolf des Ersten. Mit vier Kupfertafeln. Wien, Schaumburg und Comp. 1836. n. 8r. XXII. 546. és CLXXIV l.*

Sokféle tekintetben nevezetes munka. Míg

más történetirók a' forrásokat többé kevesebbé tökéletesen ismerték, azok között kényőkre válogattak, némellyeket megneveztek, másokat elhallgattak, a' jelen munka' szerzője történetírásának minden lehetséges forrását lelkesmeretesen és rendszeresen összegyűjté, elrendezé, az olvasónak előszámlálá 's mindenikhez rövid itélettel csatola tartalom-bősége 's hitelessége felől; úgy hogy maga fölszólít forrástanulmányának hézagait kijelelni, 's akármellyik forrás' talán hamis megítélését javítani. Ehhez járul még egy oklevélgyűjtemény 's egy napló, mellyben időkor szerint számtalan, kevesebbé fontos oklevél tartalma foglaltatik.

Ezen jeles alapon ugyan az egyik építőmester így építhet, a' másik annygy. Az esetek' legspeciálisabb tudását előre feltétvén, még a' felfogásra jó a' sor. De a' felfogás némileg éghajlati, 's ha mi I. Rudolf' gyelf politicáját, a' megdöntött Hohenstaufenek' ghibellini politicája' átellenében nem olly világban látjuk is egészen, mint Lichnowsky herczeg, mégis e' különbségre, mint valami természetes dologra, semmi különös súlyt nem helyhetünk, de köszönettel tartozunk neki néhány új factumért, mellyek' közlése által nézetünket akarátja nélkül is erősíti. Ha t.i. Rudolf' személyes titkos összejövetele a' pápával a' császárválasztás előtt, ha a' fejedelmi aristocratiávali alkudozások Zoltern Fridrik által a' császárválasztás előtt olly bizonyosan kiviláglanak mint az, hogy Rudolf már a' koronázási napon eljegyzé három leányát a' jelesb választófejedelmeknek; a' után pedig a' pápának magát alázatosan alávetése által egyoldalról, valamint más részről a' császári tekintetet korlátozó fejedelmi-aristocratiái akarátlevelek' (Willebrefe) elfogadása által betölté azon föltételeket, mellyek nélkül nem is választották volna: ekkor világos, hogy Rudolf csak a' gyelf politica' eszköze volt. Nem is leheté másképen, mert a' pápa, a' francia párt, 's a' tartományi függetlenségre törekvő német fejedelmek voltak a' győztesek, a' német egységi 's nemzeti érdek pedig a' ghibellinekben meggyőzve. Habsburg annyira függött a' gyelf politicától, hogy pápai parancsra segítenie kellett Magyarországot francia uralkodó kezére juttatni (Anjou), a' birodalom' nagy kárára, melly most három oldalról fogaték

körül pápai-francia-szövetségtől. Habsburg annyira függött a' g'velf politicától, hogy leányát azon Anjou Károly' fiának jegyzé el, ki által Németország a' legérzékenyebb gyalázatot szenvedte. Csak utóbb, mikor a' hatalmasabbá lett habsburgi ház a' pápai-francia szövetségnek ellenébe lépett, juta független álláspontra. A' források' rendkívüli teljessége 's minden azon időbeli tudósítások mellett hibázni látjuk az eszlingeni esküvő mester' jeles versezetét, melly a' manessi codexben látható. Ellenséges szellemű ugyan Rudolf iránt, de a' kornak szava, mellyet a' pártatlan történetírónak nem volna szabad lenyomatlanul hagyni.

Mint mondtuk, nem nagy becsét helyheltünk a' politcikai elméletekbe, mellyek a' meridiánnal együtt változnak; de nem találjuk méltatlannak, hogy Lichnovsky herceg, más szempontból ugyan, de épen ollyannak állítja a' habsburgi ház' politicáját, mint a' boldogult Schneller. De nekünk úgy látszik, hogy erőszak tétetik a' történetírásón, ha különböző tüneményeit hasonlóká akarják egymáshoz tenni ott, hol azok nem ollyanok. Ha a' herceg az előszóban bebizonyítani i-parkodik, hogy a' Habsburgi ház a' történeti elvet képviseli 's régi idők óta képviselte (repraesentálta), ez a' valódi történetírással épen nem egyezik meg általában. Mikor Habsburgi Rudolf föllépe, a' ghibellinismus, az ó császári hatalom volt a' történeti, a' g'velfismus ellenben, a' birodalmi hercegeknek a' pápa által vezetett támadása a' fölszentelt császári személy ellen, 's ezen szent személy' alárendelése a' fejedelmi aristocratia alá, a' forradalmi elv vala azon időben. De ha a' herceg azt vetné ellenünkbe, hogy az isten régibb a' császárnál 's a' romai uraság a' történeti elv, akkor kénytelenek vagyunk őt a' későbbi időkre utasítani, midőn Habsburg a' császári méltóság' örökös jogában önkénytelenül is ghibellinné volt lenni kénytelen. Igen rövid látást árulna el, ha a' ghibellin ellenhatást a' g'velfek ellen, melly ugyan hathatósan és nyilván csak II. József alatt mutatkozott, az előbbi időszakban tagadni akarnók. Mi sok baja volt I. Maxnak, V. Károlynak, II. Maxnak, II. Ferdinándnak, I. Leopoldnak, I. Józsefnek és VI. Károlynak a' római székkal, ha bár többnyire csak titkon is! Hányszor, majd min-

dig szövetségben volt Roma a' francziákkal, mikor ezek a' császárt támadák meg! Nem akarjuk tovább vizsgálni, mennyire tekinthetők történeti elv gyanánt azon nagy belső átídomitások az austriai birodalom' különböző tartományaiiban, mellyek az ó történetinek gyökeres kiirtása voltak, mellynek helyébe igen újdön viszonyok állottak. Elegendő legyen arra mutatni, hogy a' mai törekvéseket nem igen lehet mult századokra 's az ó nemzetségek' conservativ politicáját az új nemzetségek' szerző politicájára visszavinni.

4.

Állítások, vélemények, felvilágosítások.

— Az Erdélyország' történetei' tára' ügyében Nagyajtai Kovács István' feleletére (Nemz. Társalk. 1857. 2-d. félév. 7. 8. sz.). A' részre hajlatlan olvasó bizonyosan minden megindulás, minden felhevülés nélkül olvasta tiszta szándékból eredett észrevételeimet: mellyeket „Erdélyország' történetei' tára“ felett a' Figyelmező f. e. első 24-ik számában elmondottam, és az bizonyosan a' munka' méltánylásának veendi észrevételeim' mindjárt kezdetében elmondott ezen szavaimat: „Az igazság' barátinak hálájára méltán számot tarthatnak a' kiadók, azon buzgóságokért: mellynél fogva a' történetírói foglalkozásoknak kipótolására, botlásoknak kiigazítására szolgáló kútfőket öszveszedvén, azokat időszaki rend szerént szerkesztette, több kötetekben szándékoznak a' kétmagyar hazabeli történet - kedvelőknek nyomtatásban nyújtani; nem is maradhat igyekezetök minden siker nélkül: ha az egykoru adatokat, okleveleket, törvényzikkelyeket, az eredeti példányokról, gondos kezekkel, pontos hívséggel másolva adandják“, 's őszinte biztatásnak ezeket: „alapos lehet az ó reményök is: hogy az általok eredetiek után nyújtatandó kútfők kapósabbak lesznek: mint holmi pusztá másolatok után gondatlanul öszveférezelve halommal nyújtott úttévesztő adatok“; ha pedig figyelmetes volt a' 98-ik lapon maga Kovács úr is felhozta ezen szavaimra: „Vagynak illetén foglalkozások a' jelen első kötetben is, mellyeket minden kisebbiteni törekvő vágyakodás nélkül, a' mennyire észrevehettem, feljegyezni szükségesnek tartám, hogy a' mennyiben csakugyan hibák: felőlök a' következő kötetekben bizonyosságot nyerhessünk“, meg vagyok győződve: nem fogja állítani: hogy nem tiszta szándékból eredett vállalatom; hogy a' munkának csupán foglalkozásairól törekedtem szólni, mélyen hallgatva annak minden érdemciről, bármí csekélyek legyenek is; 's igen hajlandó vagyok hlu

ni: hogy maga Kovács úr sem hallatandá illy kifejezésű szavait: ha vére fel nem hevült volna azon: hogy a' munkáról nem mondtam általános dícséretet; ha figyelemben tartotta volna: hogy csupán a' tudományok' gyarapodásáért izzadó és fáradó tudósnak soha sem kellene szégyenelnie: ha ember létére elkövetett botlásai megrovatnak, vagy talán helyesebb útha is igazítanak.

Ha csalatkoztam abban: hogy a' megróvott minden nyomtatási hibák csakugyan hibák, meg lehet győződve Kovács úr: hogy azon senki nálamnál jobban nem örvend, valamint örvendek azon is: hogy a' valóságos nyomtatási hibák a' jövő kötetekben ki fognak igazítottani! álljon bár azon mondása: hogy csak az egy ötös szám a' nyomtatási hiba, és több semmi. —

Azt mondja Kovács úr a' 106. lapon: ha tudtam volna velök: miért tartom hibának a' levél-czím közlésének elmulasztását, ő is tudná velem: miért nem tartja annak? így pusztá 's minden okadás nélkül oda hányt vetett hibázta-tásomat, több feleletre méltónak nem ismeri. —

Én pedig azt kérdezem: ha Kovács úr nem tartja hibának a' czím kihagyatását? miért jegyezte fel a' levelek' fölibe: kihez irattak azok? miért nem hagyta ki az aláírást is? hadd okoskodnának az oklevelet használni kívánók: ki, és kinek írta a' közlött levelet?

Midőn oklevelet közlünk, szükség azt teljesen közölnünk, hadd láthassa az olvasó: ki és kihez írta a' levelet? különben az *biztosan* nem használható; különben az csonka, és csak töredék leend.

Megösmérem én: hogy mindenkor méltatlanság valamely munka' szerzőjétől azt követelni, a' mit ő, nyilatkoztatásához képest nem teljesíthetett, vagy teljesíteni nem akart; hogy általában, senkinek nincs jusa az írónak elébe szabni: mit miveljenek? van azonban igen is jusa azt kívánni: hogy teljesítsék, a' mit megígértek; és épen azért tulajdonítottam hibájokul; magok mondván a' XIV és XV lapon: „Ennek jelen első kötetében az 1540-től fogva 1600-ig lefolyt időszakból IV. részben 4. darab történetíratot, 15. levelet, és 15. rendbeli országos gyűlés által alkotott minden végzéseket és törvényeket — legkisebb czikkelyt sem hagyva el belőlök — közlünk, melyek eredetileg mind magyar nyelven irattak, még is eddigelé magyarul és egészen közölve nem voltak.“ Nem kis czikkelye lévén czíme a' levélnek! mert ha tudom: mit írt valaki? tudni kívánom azt is: ki írta? és kinek írta a' levelet? — Ha a' czím külön papíroson íratva, netalán elveszett akkor: természetesen nem közölhetők annak szavai: de bizonytalan fog mindig maradni pusztán állítása a' levélvő személynek; hanemha öszvefűgésben lévő

más levelekből, 's magának a' bizonytalanságban maradott levélnek foglalatából megbizonyíthatom: kihez volt légyen az utasítva? az oklevél nem krónika, azon nekünk másitanunk nem szabad, különben hitelünket veszítjük; hanem úgy kell közölnünk, egészen, és legkisebb czikkelyt sem hagyva el belőlök, a' mint azt találjuk. —

Legyen nekem szabad figyelmeztetőnek inkább, mint vizsgálónak, egy példával is élnem: két levelet közölnek a' kiadók Tárúk I. kötetének 164 — 167 lapjain a' 16. és 17. szám alatt; amabban: Báthori Zsigmond, 1581-ki kisasz. h. 18-án Forró Jánosnak, Sigér Jánosnak, és Rác Péternek megírja szándékát a' várt török követnek kimutatandó szállás iránt, 's levélben ezen szavakkal is él: „Azért Kegyelmetek ecelekedjék úgy benne: az követet találjátok meg és azon legyetek, hogy küldje egy szolgáját elől ide, és azon is mesterkedjétek Kegyelmetek, hogy minden úton Rác Péter is eljőjön vele;“ ebben pedig István lengyel király, Kendi Sándornak, Kovácsóczi Farkasnak, és Zsombori Lászlónak 1584-ki Sz. Mihály hava végső napján megírja szándékát: Keresztszegnek gondviseletére nézve teendő intézetek iránt. Mindkettő úgy szólván Fő parancsolói levél, mindkettő országot illető tárgyról szól, mindkettő három személyhez van intézve; mi által enyésztek itt el arról való kétségem: hogy a' két levél két különböző rendű három három személyhez; 's jelesül a' megnevezettekhez iratott? mely kétség növekszik azáltal: hogy amaz Rác Péterhez is iratottnak jegyeztetik, és ez áll benne: azon is mesterkedjétek Kegyelmetek: hogy minden úton Rác Péter is eljőjön vele, a' mi pedig nem helyesen van szerkeztetve: ha neki is szólt a' levél.“ A' fölikbe tett jelelések, magoké a' kiadóké, mellyekben okleveles hitelesség nem gyökereztetik, és elhívésökre engem semmi sem kötelez.

Mondatik alattok: hogy eredetiről vétettek; azt ugyan kétségbe nem vonom; de minekutána a' kiadók egyikének, nevezetesen gróf Kemény József urnak eredeti utáni közleményében találtak azon éktelen hibák: mellyeket az 1837-ki Hazai és Külföldi Tudósítások második fél esztendei 6-dik számával szétküldözgetett Öszinte Feleletemnek 5—7 lapján kitüntetem, méltán habozhatni a' felett: hogy az eredetit ön szemekkel látták, és közleményeiket az után jobbították ki; mert eredetiről adatott közleményben, annyi temérdek hibát, mint amott elkövetni, jó olvasónak teljes lehetetlenség. Illyetén megakasztó olvasások találtak a' fent említettem 17-ik számú levélben is. —

Báthori Zsigmondot, István, a' lengyel király, Erdély' fejedelmének ismérte. 's ötet maga is fejedelmnek nevezte mind 1584 előtt, mind

azután, állítja Kovács úr a' 107. lapon, úgy, de abból még nem következik: hogy szoros értelemben vett fejedelem volt, azaz: olyatén ön állásu fejedelem volt Báthori Zsigmond, mint Zápolyai János-Zsigmond, minekutána a' királyi czimről lemondott.

Hogy Báthori Zsigmond, Istvánnak a' lenygel királynak életében, de azután is darab ideig, nem volt Erdélynek *valóságos* fejedelme, de nem volt maga István, nem volt Báthori Kristóf, erősítik a' felhoztam oklevelek, de erősítik kibocsátott pénzeik is, melyekről szólásban Köleséri Samu „Auraria Romano-Daeca“ czimű 1780-ik évben 8-d. nyomtatott könyvében ezeket mondja: 1) „Primi inter Dacicos numerandi Stephani Báthorei de Somlyó, conventum quippe erat Augustissimum Imperatorem felicis recordationis, Maximilianum inter et Joannem Sigismundum paulo ante huius obitum, patrum conventorum tabulis ne quidem permittatis: ut hic deposito Regis titulo, Principis, V a i v o d a e vero Transilvaniae Siculorumque Comitatus, qui post eum succederent, tamquam fiduciarii Augustae Domus Austriacae, Praefecti Provinciae vterentur. Ideo primus Joannis Sigismundi successor, Stephanus Bathoreus, eundem aureos sub sua effigie mento raso, aliquando barba truncata cum inscriptione: STEPHANUS BATHORI de SOMLYÓ VAIVODA TRANSILVANIAE et SICULORUM COMES; ab altera parte cum Insigni Gentilicio, trium dentium draconis supra se positorum in circulo, quem draco in gyrum actus, caudamque mordens format.“ Továbbá 2) „Hac forma cuncti sunt eius aurei varii, maioris et minori(s) moduli usque dum solio Polonico conscenso, Principis titulum sibi adoptavit, prout in numis eius Polonicis videre est. V a i v o d a e vero fratris uterino, Christophoro reliquit“; ismét tovább 3) „Cuius pariter aurei, effigiem barbaram, humeros chlamyde tectam cum inscriptione: CHRISTOPHORUS BATHORI de Somlyó, ab una; ab altera vero: VAIVODA TRANSILVANIAE et SICULORUM COMES, cum dentibus draconis, dracone in gyrum torto inclusis, exhibent“; megint tovább 4): „Alius est decuplus cum inscriptione circulari: CHRIST. BAT. DE SOM. VAIVODA TRANSIL. et SIC. CO. in area scutum inferius acuminatum a duobus angelorum simulacris vtrinque tentum, sub corona cum tribus dentibus draconis, ab altera: AN. DOM. MILESIM. QUINGENT. OCTVAG. TERT. in area lineis subductis: VIRTUS VNICTA VALET.“ végre 5) „Vivente adhuc Stephano Rege, Christophoro autem fratre defun-

1) 145. 146. l. — 2) 147. l. — 3) 148. l. — 4) 149. l. — 5) 150. 151. l.

eto succedit nepos Sigismundus, cuius frequentes aurei, variae figurae exhibentes effigiem, capite nudo, dextra clavam ad humerum inclinatum, primo quidem sub titulis: *Vajuodae Transilvaniae et Siculorum Comitatus*, mox *Regnorum Transilvaniae, Moldaviae et Valachiae Principis*; tandem et *S. R. I. Principis, Aurei Velleris Equitis, Opuliae Ratiboricaeque Ducis*. Vltimo permutato et tertium repetito Principatu solius *Transilvaniae Principis* titulo, ab altera parte cum dentibus draconis, et insigni aurei velleris.“

(Vége a' jövő szimban).

Walther: László.

Literaturai mozgalmak.

— Pesti vásárra megjelent Heckenastnál Jósika Miklós' legújabb regénye: Az utolsó Bátori, három részben, nyomtatva részint Budán az egyetem', részint Landerer' betűivel. 3 ft. ep. Sietni fogunk a' jeles munkát olvasóinkkal minél elebb megismertetni.

Ugyan annál: Önálló német nyelv-mester, vagy legújabb és legbővebb német nyelvtudomány, minden magyar' számára, a' ki ezen szükséges, művelt nyelvet rövid idő alatt, sőt mester nélkül akarja megtanulni. Az egész német literatura' köréből merítve kiadta Lemouton János, a' kir. m. egyetemmel a' francia 's angol nyelv' r. oktatója. Ara 1 ft. 20 kr. ep.

Budán, az egyetem' bet., megjelent: A' szép mestersegek alapvonatokban (.) philosophiai tekintetből. Írta Fejér György. 1838. Sr. 50. l. 10 kr.

Magyar tudós társaság.

— Az academia tegnap tartotta, szünnapjai' elmúltával, új 1837-diki acad. éve' első kis gyűlését. Abban a' többi közt D. Vállás Antal, az igazgatóság által legújabbban a' mathematicai osztályba kinevezett tag, foglalta el egy a' Ludolphi számot, több ivék' érintői által kifejtve tárgyazó tudós értekezés' olvasásával rendestagi székét; Vass László kanonok, kir. prof. 's tiszt. tag pedig, ki nem rég tért vissza Belgiumba és Franciaországba tett tudományos utjáról, tudósítást adta némelly külföldi könyvtárakról, 's név szerint Hunyadi Matyásnak egy a' brüsszeli bibliothecában őrzött nagy becsű missálejáról, melyre egykor Belgium' urai, a' spanyolok és austriaiak, országslások' kezdetén esküjüket az ország' rendei előtt letették.

NYILATKOZÁS.

Az 1838-diki Emlénybe „a' rajasthani leány“ czim 's Holló név alatt iktatott verszet' szerzője nyilatkoztatja; hogy tőle az említett név alatt csupán ezen egy mű jött közre 's több nem is jövend. Ezt azon okból kívánja a' n. e. közönséggel tudatni, mivel csekély művet azért, ki Holló név alatt írt, nem örömezt hitezné, 's egy ragyogó névnek ártani nem szeretne.

Nyomatik Budán, a' magyar kir. egyetem' betűivel.